

una oferta de llibres que fos atractiva per a aquest públic jove. Sembla que els llibres s'han venut més o menys bé, però al final s'han venut on sempre: als instituts.

Hi ha molts altres aspectes que l'autor toca en el seu llibre i que val la pena esmentar, com ara les pàgines dedicades a la crítica literària, combinant autors molt diversos i records d'experiències personals, o la relació de la literatura —de la lletra impresa— amb l'oralitat. Aquesta última ha recuperat les posicions perdudes gràcies als moderns mitjans audiovisuals, i ha experimentat una revifalla amb la moda dels recitals poètics, dels contacontes, dels àudiollibres, o de la música popular actual que, des de Raimon fins a Bob Dylan, ha contribuït poderosament a la difusió de la poesia.

En la «Coda final» que tanca *Ars libri*, Juli Capilla expressa el temor que el llibre desaparega en l'era digital. No únicament el llibre en paper, sinó la mateixa lectura, el fet de llegir, ni que siga en format electrònic. Aquesta actitud a la defensiva contrasta amb el relat de la seua aventura personal, apassionada, amb els llibres, una aventura que ha comportat al mateix temps el descobriment de la llengua i la literatura que ha fet seues. ◀

Miquel Nicolás

DESVELLAR LA CONSCIÈNCIA AMAGADA

La consciència lingüística dels valencians (1854-1906)

Adrià Martí-Badia

316 pp., 2020, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat

La historiografia lingüística es proposa reconstruir el passat de les llengües i les seues comunitats de parlants, reunint-ne dades i interpretant-les. S'ocupa de les oportunitats comunicatives que han tingut i dels canvis en els repertoris formals que les configuren, amb els condicionants sociopolítics, econòmics i culturals de cada període. A més dels usos i les formes, els historiadors de les llengües estudien també els fenòmens de la consciència lingüística. Podríem definir aquesta com la percepció dels parlants de constituir un grup humà diferenciat dels altres, justament per la llengua singular que comparteixen. La consciència lingüística integra, doncs, la convicció de posseir una identitat pròpia, que s'expressa amb noms, símbols i referents comuns, i la voluntat d'afirmació i permanència del grup,

l'autoestima i la valoració dels seus elements privatis. La consciència lingüística es pot estudiar per dues vies. De manera implícita, en les actuacions dels parlants en un context precís, inferint-ne els termes bàsics, encara que aparentment ells no s'hi hagen interessat. I de manera explícita, en les manifestacions de la minoria alfabetitzada que, en cada moment de la història, se n'ha ocupat per escrit, en diversos gèneres i formats.

La consciència lingüística depén, certament, dels mateixos factors que determinen la vigoria o retracció dels usos públics d'una llengua i la plenitud o l'empobriment i reducció de les formes d'aquesta. Factors, al capdavall, aliens a la dinàmica de les llengües, que són, *per se*, simples vehicles de comunicació lingüística. Però la complexitat dels conflictes històrics transforma aquests instruments d'interacció social en símbols de les fractures grupals, tant interns com externs. La consciència lingüística esdevé així un indicador eloqüent per a mesurar la salut d'una llengua i inferir-ne els arguments i causes de l'eventual conflictivitat.

La història del català es pot escriure per camins diversos. Un d'aquests ens porta a resseguir les evolucions de la consciència lingüística dels catalanoparlants, d'una part d'ells, si més no, d'ençà que hi ha testimonis documentats al·lusius a la llengua: al nom que se li dona, a la delimitació respecte de parlar veïns, a la valoració que se'n fa, a la geografia a què es vincula, a les notes intrínseques que se li adjudiquen. Ben mirat, els historiadors del català sempre s'han ocupat d'una manera o altra de l'autopercepció dels catalanoparlants, o de la d'autors forans que es referien al català, encara que no fessen servir la noció «consciència lingüística» de forma expressa.

Com és ben conegut, l'àmbit valencià presenta una idiosincràsia particular pel que fa als problemes de definició identitària i sentit de pertinença al conjunt de la llengua catalana. Recordar ara la nòmina d'autors que se n'han fet càrrec equivaldria, com hem insinuat, a reescriure la nostra història lingüística, en clau de fenomenologia dels símbols. Joan Fuster s'encarregà de delimitar els termes del que ell anomenava la «qüestió de noms». I Manuel Sanchis Guarner documentà el problema per mitjà de recerques filològiques i en obres de divulgació.

Un deixeble del mestre Sanchis, el professor Antoni Ferrando, publicà l'any 1980 el primer estudi que feia servir el concepte que ens ocupa, en el títol mateix i en el conjunt de l'obra. En efecte, el llibre de Ferrando *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* és una anàlisi sòlida, documentada i penetrant de la singular adscripció i alhora afirmació particularista dels valencians, dins el tronc comú de la catalanitat idiomàtica. Ferrando estudiava les manifestacions de la consciència política i lingüística dels valencians, tot fent un treball de col·lació entre documents i contextos històrics. L'estudi abraçava des de l'època de la conquesta jaumina, amb

la configuració juridicopolítica del regne valencià, fins el segle XVI, quan el sistema foral, integrat en la maquinària complexa de la monarquia hispànica, començava el declivi. Val a dir que l'obra es publicà enmig de la tempesta política que s'ha designat impròpiament com a «Batalla de València». De fet, venia a contrarestar amb plantejament científic la irracionalitat fanàtica dels sectors secessionistes locals, que acabarien obtenint substanciosos rèdits polítics d'aquell estúpid conflicte. El llibre de Ferrando tenia, doncs, entre altres virtuts, la de palesar que en certa manera els historiadors sempre parlen del passat amb arguments del present.

Comptat i debatut, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* va obrir una línia de recerca que posteriorment han explorat uns altres estudiosos, com ara l'autor d'aquest treball. Adrià Martí-Badia és un jove professor de Filologia Catalana a la Universitat de València, on es doctorà amb una tesi dirigida pel mateix Antoni Ferrando, la reelaboració de la qual és aquest llibre. Es tracta d'una baula més en la cadena històrica. Si Ferrando havia radiografiat els problemes de la consciència lingüística en els segles ascendents de l'etapa foral, Martí-Badia s'ocupa del mig segle de vida històrica que cobreix la segona meitat del XIX i primeries del XX. El fil conductor és un exercici d'indagació textual que comença amb el tall cronològic. Les dues dates escollides es justifiquen en atenció a fites de naturalesa filològica. El 1854, per la publicació d'un article del filòleg reusenc Antoni de Bofarull en què es postula per primera vegada l'apel·latiu «llengua catalana» per a la que comparteixen catalans, valencians i baleràrics. El 1906, per ser l'any de celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Aquest fou una trobada entre acadèmica i política, on es va mostrar, a una societat tocada per la desfeta del 1898, l'existència d'una llengua amb una potent història. I amb una massa crítica d'estudis filològics, que en garantirien en pocs anys la projecció normativitzadora, amb el guiatge de Pompeu Fabra i el suport polític de Prat de la Riba.

L'estudi, prologat pel professor Ferrando, està ben escrit, amb una prosa clara i funcional, que es deixa llegir amb facilitat, malgrat la profusió de dades. Consta, introducció a banda, de quatre capítols. Els dos primers forneixen una panoràmica de la situació filològica en el període indicat. El primer desenvolupa, com resa l'epígraf, «La recepció dels postulats de la filologia romànica internacional en la catalanofonia», tot repassant la situació en cada territori. L'autor complementa el treball d'exploració propi amb els d'altres investigadors que han examinat les aportacions de la ciència filològica, tal com arribà a les terres de llengua catalana (Solà, Massot i Muntaner, Bernat i Baltrons, Rafanell, Ginebra). Ací hi ha implícits des dels incipients mètodes de la dialectologia d'inspiració germana, amb el corrent Wörter und Sachen, al treball dels romanistes europeus, centrats en les discussions

sobre isoglosses frontereres, el catàleg de llengües romàniques individuades, amb els noms corresponents. En aquesta època preocupava la naturalesa de les relacions entre català i occità. Calia escatir si ambdues llengües havien evolucionat en paral·lel a partir del llatí vulgar o si el català s'havia emancipat d'un tronc comú, l'origen del qual era netament occità.

El capítol segon aborda, com n'indica el títol, «La complexitat de la qüestió onomàstica als territoris de llengua catalana». Encara a la segona meitat del segle XIX perduraven en tots ells vacil·lacions onomàstiques, les causes de les quals eren diverses. Amb el temps i l'acció castellanitzadora de cada període històric s'havien afluïxat els vincles interregionals i el sentit de pertinença col·lectiva. El grau d'informació, fins i tot entre la minoria erudita, no era en absolut comparable al que posseïm avui. Finalment, hi havia un interès polític a mantenir la disgregació comunitària també en el terreny dels símbols i els apel·latius compartits. Des del primer quart del segle XVI s'havia instal·lat en l'ús dels lletraferits de tota l'àrea lingüística, Catalunya inclosa, el terme «llemosí», i derivats, com una forma de mantenir la consciència d'unitat lingüística, però eludint el nom «català», que, fora de Catalunya, i especialment a València, resultava difícil d'acceptar, per raons extralingüístiques. Des de la Catalunya Nord s'imposà des de mitjan segle XIX la tendència a erradicar aquest designador equívoc, que resistí amb força en l'àmbit valencià. Ací, com ens recorda Martí-Badia, fins i tot el grup prou ampli d'erudits i literats conscients de la unitat de la llengua es resistia a abandonar el designador «llemosí», que alternà amb el particularista «valencià», fins al 1906, i encara més tard faria alguna aparició escadussera, en grups o autors residuals.

El capítol tercer constitueix el cos central de l'estudi, on es concentra l'aportació més rellevant d'aquest. Amb vora cent-vuitanta pàgines, dedicades a un extens inventari d'autors, ocupa dos terços del llibre, amb el títol «La consciència lingüística: unitarista, particularista, secessionista». En efecte, l'autor proposa aquesta classificació tipològica de les formes de consciència lingüística, en atenció al que ha anat presentant-se en els dos capítols precedents. Abans d'encetar el repàs de les personalitats escollides, Martí-Badia dedica un apartat a considerar el descabellament dels aspectes de consciència lingüística en les publicacions periòdiques, dins les quals discrimina entre els textos corporatius (editorials o textos signats per la direcció del mitjà) i els anònims de diaris, publicacions satíriques i polítiques i revistes culturals. Potser hauria convingut justificar millor la divisòria entre aquestes categories, dins les quals, vist el caràcter polifònic i l'heterogeneïtat de punts de vista, no sempre és fàcil postular una línia corporativa clara. El balanç valoratiu de les publicacions periòdiques ofereix poques novetats. L'autor confirma l'escassa

rellevància de la consciència lingüística en el ventall de *topica* que abracen, el caràcter eminentment instrumental i no simbòlic en el tractament de la llengua i l'adscripció majoritàriament unitarista de les referències al valencià.

La delimitació temporal d'un estudi és sempre inevitable i comporta avantatge clars. També implica renúncies, que poden ser costoses. En el cas que ens ocupa, fixar el tall entre 1854 i 1906 deixa fora un nom cabdal en la dinàmica literària i sociolingüística del XIX, com el suecà Josep Bernat i Baldoví, per la banda de l'escriptura escènica popular, o els lexicògrafs Tomàs Font i Piris, Josep Escrig, Agustí Blat i Blat i Josep Pla i Costa, entre d'altres autors que podrien haver entrat en la tria.

Les opcions taxonòmiques tenen igualment una doble *facies*, més enllà del valor cognitiu i propedèutic. La classificació és un moment culminant de la il·luminació científica. Però ja se sap que tota llum projectada sobre un objecte genera indefectiblement un espai d'ombra. I això es veu encara més clar en una matèria tan bellugadissa com la consciència lingüística. D'entrada, podríem albergar la sospita que hi ha un *gap* o buit profund entre el que la gent diu, el que creu i el que fa. Les dades de la història lingüística s'han d'acabar amb els fets positius que documenten la història social i la política. Una expressió textual és un dispositiu que construeix un subjecte. Però qui és aquest realment? Va actuar de debò com afirmava als seus escrits? D'altra banda, si ens endinsàvem en els terrenys de la història cultural i la sociologia del coneixement, i en lloc de «consciència» féiem servir termes més abstractes, com ara «mentalitat», o millor encara «representació mental», els límits entre cada categoria no serien tan nítids com ens dona a entendre l'autor. Però a més, entre els autors unitaristes i els particularistes, i fins i tot entre aquest dos grups i els secessionistes, hi ha segurament una gradualitat, un flux entre vasos comunicants, que la classificació tancada sembla desmentir. Dit ras i curt, cada nom podria saltar de grup. Un unitarista podria ser un secessionista emboscat i a la inversa. I els particularistes també podrien bescanviar l'adscripció. És interessant veure entre els unitaristes la justificació que addueixen per a l'ús de l'inaapropiat terme «llemosí». I, en paral·lel, la «valentia» amb què uns pocs unitaristes acaren la veritat filològica en la denominació pública de «català» per a la llengua.

Aquestes reserves no s'han de veure en absolut com una impugnació del treball de l'autor, que ha fet un esforç ben notori per a reconstruir mig segle d'història de la consciència lingüística dels valencians lletrats, és a dir, mig segle de la història de la llengua en els documents. I ho ha fet amb un llistat prou extens, on figuren 37 noms de personalitats valencianes de la cultura literària, l'erudició, l'arxivística, el periodisme i l'activitat política, entre d'altres camps. Una bona part dels noms resultaran familiars als lectors interessats en la nostra història contemporània. N'hi

ha de tan coneguts com Vicent Boix, Teodor Llorente, Fèlix Pizcueta, Constantí Llombart, Vicent Blasco Ibáñez, Faustí Barberà, Lluís Fullana, Gaetà Huguet o Manuel González Martí. La representació d'estaments i grups socials, àmbits professionals i ideologies polítiques és heterogènia. N'hi ha d'extracció humil, com Bodria o Llombart, i de famílies benestants, com Llorente o Ferrer i Bigné. N'hi ha d'eclesiàstics, com Boix, Chabàs, Fullana, Martí Gadea o García Girona i algun anticlerical militant, com Blasco. N'hi ha de formació autodidacta i n'hi ha universitaris, amb predomini dels titulats en Dret, a distància; després en Filosofia i Lletres i alguns en Medicina. N'hi ha conservadors acèrrims, defensors de l'ordre dinàstic, com Llorente, o liberals filorepublicans, com Llombart o el ja esmentat Blasco. En les activitats professionals hi ha una certa diversitat, amb predomini del periodisme, el dret, l'ensenyament i el sacerdoci. Només un nom de dona en un inventari marcadament masculí: la poeta ratpenatista Manuela Agnés Rausell i Soriano, filla de bona família i nascuda al cap i casal, com la majoria dels inventariats. Pot sorprendre algú que els dos únics noms del rengle secessionista no siguin capitalins: el prevere Joaquim Martí Gadea, nascut a Balones, el Comtat, i el farmacèutic vila-realenc Josep Nebot i Pérez. I és també força cridaner, com destaca l'autor, que, a diferència del que s'esdevindrà a Catalunya o les Illes, cap dels estudiosos ací reunits tingués formació filològica universitària. De manera que la conformació de la seua consciència lingüística s'alimentà per uns altres camins, que en el cas dels unitaristes inclouen els contactes personals amb escriptors del Principat i de Mallorca.

La semblança que Martí-Badia dedica a cada autor de la nòmina que ha reunit s'inicia amb la referència al lloc i any de naixement. A la fi de l'apartat, però, no es dona l'any de defunció de la personalitat referenciada, amb la qual cosa ens manca perspectiva suficient per a situar la seua trajectòria i calibrar-ne les eventuais variacions de la consciència lingüística. Potser hauria estat més pràctic, i més informatiu, presentar aquestes dades bàsiques en la primera ratlla de cada «fitxa». En tot cas, Martí-Badia fa un exercici tributari de la tradició filològica en què s'ha format. Això vol dir que no ha pogut tenir-hi en compte el *background* d'història social que subjau a l'ordit de noms seleccionats. Coneixem una part del dibuix visible, però ens falta la trama oculta. Caldria veure com aquestes personalitats interactuaren, com es relacionaren entre elles. Com s'integren en una densa textura de relacions. Percebre com les consciències lingüístiques respectives formen part d'un entrellat més gran. Intuir que aquests 36 valencians més una valenciana són subjectes amb ànima, sí, de la qual coneixem la petita porció relativa a les creences lingüístiques. Però subjectes, a la fi, que tenen també un cos, lligat al cos social més ampli.

I en aquest cos social hi ha la immensa majoria dels valencians coetanis, gran part dels quals pràcticament només coneixien el valencià parlat. Analfabets en la seua llengua i en la de l'estat, vivien al marge dels problemes de representació identitària i denominació de la llengua que preocupaven la minoria representada en l'estudi. L'autor s'hi refereix en la introducció. És conscient d'aquest buit documental, que és alhora una injustícia irreparable. Perquè no tenim manera de reconstruir el que *de facto*, sense veu que els represente, no existeix.

El darrer capítol de l'estudi, «El missatge unitarista del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)», resulta descompensat quant a extensió, ja que hi dedica només cinc pàgines a glossar l'aportació valenciana a la referida trobada, que ja coneixíem pels treballs de Julià-Muné i Ferrando. Molt més sòlides en l'argumentació i en la síntesi expositiva són les conclusions del treball, on l'autor recapitula les dades i reflexions generals que ha anat aportant al llarg de l'estudi. La bibliografia, on es discrimen fonts primàries i secundàries, s'acompanya d'un útil índex analític.

Fet i fet, aquest llibre ens ajuda a entendre com era de complexa, i en bona mesura d'adversa, la situació de la llengua a casa nostra en la segona meitat del segle XIX i la primeria del XX, malgrat que la percepció de la unitat de l'idioma s'hi obrí pas definitivament entre la minoria lletrada. L'estudi és una finestra oberta a aquesta constel·lació de consciències individuals, sense el llegat de les quals difícilment s'hauria pogut produir l'esclat del valencianisme a la fi del segle passat. Aporta molta informació valuosa, que mira d'ordenar amb unes categories interpretatives útils, encara que es presten a diàleg. En definitiva, una baula nova afegida a la seqüència del coneixement històric que ens relliga al passat. ◀

Joan Belló Crespo

MEMÒRIES DE LA CENDRA: 'ELS FANTÀSTICS 70', DE JOSEP PIERA

Els fantàstics 70 (1969-1794)

Josep Piera

236 pp., 2020, València, Institució Alfons el Magnànim

El passat no existeix, encara que ningú no es priva, quin remei, de recordar o de visitar els moments, miserables i alegres, impactants, que conformen una vida. Reviure'ls, matisaran potser en un lapse de *delirium tremens* els més optimistes,

